

Nepravé věty vedlejší doložené v souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět a jejich transformace

Keywords: main clause, subordinate clause, relative pronouns and adverbs, conjunction, connective, transformation, postposition, anteposition

Klíčová slova: hlavní věta, vedlejší věta, vztažné zájmeno a příslovce, spojka, spojovací výraz, transformace, postpozice, antepozice

Abstract

The paper deals with transformations of complex sentences with chain dependence of subordinate clauses containing false subordinate clauses, cf. *Předpokládají, že večer budu doma, zatímco všichni ostatní se jdou bavit.* [They suppose I am staying at home tonight, while everybody is going out.] (SYN) → *Předpokládají, že večer budu doma, ale že všichni ostatní se jdou bavit.* [They suppose that I am staying at home tonight, but that everybody is going out.] False subordinate clause with a hypotactic conjunction *zatímco* 'while' is changed to a paratactic subordinate clause. The paper interprets different conceptions of false subordinate clauses in Czech syntax (1), false subordinate clauses in formal-semantic level description of complex sentences (2), and two types of compound complex sentences (3). The core of the article is formed by a hierarchical classification of instances of complex sentences with chain dependence of subordinate clauses including a false dependent clause arranged according to several criteria (especially from the word order point of view), transformed to paratactic patterns (4).

Článek se zabývá transformacemi souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět, která obsahují nepravé věty vedlejší, srov. *Předpokládají, že večer budu doma, zatímco všichni ostatní se jdou bavit.* (SYN) → *Předpokládají, že večer budu doma, ale že všichni ostatní se jdou bavit.* Nepravá vedlejší věta s podřadící spojkou *zatímco* se mění na souřadnou vedlejší větu. V článku se vykládá rozdílné pojetí nepravých vedlejších vět v české syntaxi (1), nepravé věty vedlejší ve formálně-sémantickém rovinném popisu souvětí (2) a dva typy složitěho souvětí (3). Jádrem článku je hierarchická klasifikace dokladů souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět uspořádaných z různých hledisek (především z hlediska větosledného), jež obsahují nepravou větu vedlejší, a u nichž je provedena transformace na souřadná spojení vět (4).

0. Úvod

Cílem článku je gramatický popis a transformace nepravých vedlejších vět (dále jen NVV) doložených ve složitěm souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět (dále jen ŘZVV) na materiálu současné psané komunikace. Transformovány jsou NVV v různých větosledných variantách souvětí s ŘZVV. Tento výklad nebyl podán v knihách o složitěm souvětí (Kočiš 1973, Štěpán 1977). NVV představují jednu ze strukturních vlastností souvětí s ŘZVV, v němž obsah souvětí je vyjádřen kompaktní větnou stavbou v NVV s podřadící spojkou *zatímco*, stojící na konci souvětí [1]. Transformací takového souvětí v souřadné spojení dvou vedlejších vět pomocí souřadící spojky *ale* se kompaktní větná stavba uvolňuje [1a]. Podmínkou transformace je to, že obě souvětí mají stejný kognitivní obsah:

[1] Všiml jsem si, že má na nohou kecky, **zatímco** já měl normální kožené boty. (SYN)

[1a] Všiml jsem si, že má na nohou kecky, **ale že** já měl normální kožené boty.

Věnuji se rozdílným pojetím NVV v české syntaxi (oddíl 1), vymezením pojetí NVV ve formálně-sémantickém rovinném popisu souvětí (oddíl 2) a dva typy složitěho souvětí (oddíl 3). Jádrem článku je hierarchická klasifikace souvětí s ŘZVV obsahujícího NVV (oddíl 4), která je založena na kombinaci dvou kritérií: větosledu a možnostech transformace na souřadná spojení vět.

1. Pojetí nepravých vedlejších vět v české syntaxi

Trávníček (1951, s. 1164) termín NVV nepoužívá vůbec, jen ve Významoslví se u zájmen staví kriticky k neústrojným vztažným větám:

[2] Do zámku vnikli zloději, **kterí** ukradli (→ a ukradli tam) mnoho starožitností. (Trávníček)

Havránek a Jedlička (1960, s. 374), navazující na gramatické práce už z poloviny 19. století užívající komponent „nepravý”, za tzv.

NVV považují věty, které mají pouhou formu vedlejších vět připojených vztažnými zájmeny nebo vztažnými příslovci, popř. i spojkami (*který, což, kdo, aby* aj.), ale které jsou významově souřadné.

Termín NVV má nejširší pojetí u Kopečného (1962, s. 301), protože k těmto větám řadí čtyři druhy: za první věty s *což, čehož* a důsledkové věty s *takže, pročež*, za druhé parentetické věty s *jak* (v mém pojetí polovedlejší věty), za třetí adverzativní věty s *kdežto, zatímco* a za čtvrté nevlastní věty podmínkové typu: *pokud ovšem, ačli ovšem* a typ:

[3] Byl-li její bratr nadaný, byl zato Karel pilnější. (Kopečný)

Naproti tomu Šmilauer (1966, s. 378) má pojetí velmi úzké, protože v rámci koordinace u spojení slučovacího, kde prosté připojení je hypotaktické, píše jen o „nepravé větě vztažné“ a uvádí vztažná slova *což, čímž, při čemž; jenž, který*.

Švoboda (1972, s. 103) píše u věty s *což* o tom, že je málo jasný tradiční pojem nepravá (nevlastní) věta vztažná a dále s termínem NVV ve své klasifikaci souvětí nepracuje, protože ostatní NVV popisuje v rámci vedlejších vět utříděných podle spojovacích výrazů.

Grepl a Karlík (1986, s. 349n.) uvažují o NVV u vztahů, kdy forma vedlejší věty s hypotaktickou formou *-li, aby, který* je vždy nahraditelná formou věty hlavní.

Hrbáček (1987) ve svém propozičním pojetí souvětí se zabývá NVV s *který, jenž, což, přičemž, aby* na několika místech (s. 533–534, 457–458) a uvádí, že se nezačleňují do nadřazené věty (s. 539). Jako NVV spojkovou označuje i věty, jejichž hypotaktická povaha není zřetelná, zejména věty uvozené spojkou *neboť* (s. 449).¹ Už Kopečný (1962, s. 305) chápal tyto věty na přechodu mezi parataxi a hypotaxi, neoznačoval je však jako NVV.

Štícha (2013, s. 797) se při stručných výkladech o parataxi a hypotaxi zmiňuje o nepravých větách vztažných.

¹ K tomu srov. Štěpán (2017a), který tuto spojku nepovažuje za hypotaktickou, ale za parataktickou, která ovšem vyjadřuje determinaci a liší se tak od NVV, které vyjadřují koordinaci.

V člancích nejnověji NVV popisovali Straberger (2007), Daneš (2009) a Bílková (2020a, 2020b), kteří o nich uvádějí rozsáhlou odbornou literaturu, a to od první poloviny 20. století. Karlík (2017) v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny* uvádí termín NVV v hesle „Hypotaxe“.

2. Pojetí nepravých vedlejších vět ve formálně-sémantickém rovinném popisu souvětí

Ve této koncepci nepracuji jen s tradičním rozlišením vět hlavních a vedlejších, ale i s dalšími termíny pro věty (klauze, souvětňné členy), které vycházejí z hierarchie tří rysů vět v souvětí.

V souvětí je podle mého názoru nejdůležitějším rysem klauze existence spojovacích výrazů podřadicích a souřadicích, protože ty se chovají jinak v souvětí než ve větě jednoduché. V souvětí jde o formálněsyntaktické vztahy hypotaxe a parataxe mezi klauzemi. Strukturní popis je založen na zkoumání shod a rozdílů mezi souvětňnými konstrukcemi, na srovnávání těchto konstrukcí a používání testů, na práci s bohatým jazykovým materiálem, a to i elektronickým. Dalším rysem souvětí jsou sémantickosyntaktické vztahy mezi klauzemi, a to determinace, koordinace, apozice a parenteze (vlastní parenteze je nulový formálněsyntaktický vztah, tedy bez spojovacích výrazů). Nejméně závažný je ze strukturního hlediska rys komentování, protože se neuplatňuje u všech klauzí. Komentování se totiž projevuje především ve vedlejší promluvové linii, kdy mluvčí (autor, produktor) komentuje nějakou větu, a proto komentující (polovedlejší) věta má parentetický ráz.

Kombinací uvedených tří rysů (Štěpán 2013a, s. 20) vznikají ve formálně-sémantickém rovinném popisu souvětí nejen základní klauze (souvětňné členy), a to věta hlavní (souřadicí výraz, koordinace, nekomentování) a věta vedlejší (podřadicí výraz, determinace, nekomentování), u nichž je soulad mezi formou a sémantikou souvětí, ale také další klauze, a to polovedlejší věty (podřadicí výraz, parenteze, komentování) a také NVV (p o d ř a d i c í v ý r a z, k o o r d i n a c e, n e

k o m e n t o v á n í, komentování, viz poznámka 3 a 5), u nichž soulad mezi formou a sémantikou není. U NVV je sémantická koordinace formálně vyjádřená podřadicími spojovacími výrazy, a to vztažnými slovy (relativy) a spojkami (Štěpán 2013a, s. 89–92). Adjektivem *nepravý* se vedlejší věty nehodnotí, ale vyjadřuje se jím základní syntaktická povaha těchto vět.

N V V s e v z t a ž n ý m i s l o v y rozlišuji na tři druhy. Za prvé jsou to věty nepřívlastkové se vztažnými zájmeny *který, jenž* a příslovci *kdy, kde* (autorem tohoto termínu je Svoboda, 1972, s. 111, na toho navázal Daneš, 2009, u Bílkové, 2020a, jsou vztažné věty pokračovací), které po formální stránce závisejí na substantivním členu věty řídicí jako věty přívlastkové, ale z hlediska sémantického tento člen nedeterminují, nýbrž vyjadřují koordinovaný děj, který následuje až za dějem věty řídicí:

[4] [...] skryli se u živého plotu, **podél kterého** pak šli až k mezeře. (SYN) → skryli se u živého plotu a podle něho pak šli až k mezeře.

Tyto věty byly v minulosti kritizovány ze strany gramatiků a stylistů.

Za druhé jde o nepřívlastkové věty se vztažným časovým příslovcem *když*, které jsou větami s obráceným poměrem vět:

[5] Bylo devět hodin, **když** jsme se nasnídali. (SYN) → Když bylo devět hodin, nasnídali jsme se.

Za třetí uvažuji o vztažně navazujících větách s podřadicími výrazy *což, kterýžto a jak*, které navazují na celou předcházející větu a které lze uvozovat při zachování kognitivního obsahu jinak souřadící slučovací spojkou *a* doplněnou shrnujícím zájmenem *to* v příslušném pádě:

[6] Ti dovedou poplést hlavy lidovým masám, **což** (→ a to) logicky vede k úpadku státní autority. (SYN)

N V V s podřadicími spojkami *když, zatímco, kdežto, jak, -li, jestliže, aby* mají význam **k o n t r a s t n ě k o n f r o n t a č n í**, byly odmítány představiteli starší teorie spisovného jazyka, v nových pracích se

obhájí správnost těchto syntaktických inovací ve spisovné češtině (Jedlička 1974, s. 147–152). Tyto věty lze jinak uvozovat souřadící odporovací spojkou *ale*:

[7] Lékař popíjel džin s tonikem, **zatímco** (→ ale) ministr Bach si ihned objednal míchanou specialitu (Klíma a 130).

V t o m t o č l á n k u nechám stranou věty nepřívlastkové se vztažnými zájmeny *který, jenž* a příslovci *kdy, kde*, které byly často odmítány a které jsou z NVV popsány nejpodrobněji. Budu se zabývat větami, které uvozuje v z t a ž n ě n a v a z u j í c í z á j m e n o *což*² a především spojky **k o n t r a s t n ě k o n f r o n t a č n í** *zatímco, jestliže, aby, když*.

3. Dva typy složitěho souvětí

V gramatickém systému složitých souvětí, tj. souvětí se třemi a více větami (klauzemi), mají své relevantní postavení dva typy, které popisují při transformacích souvětí v oddíle 4, a to souvětí s ŘZVV (Štěpán 1977, 2020) a souvětí se SVV (Štěpán 2017b), jež mají tu společnou vlastnost, že obsahují jednu větu hlavní a dvě nebo více vět vedlejších.

1) S o u v ě t í s Ř Z V V:

[8] Plánoval jsem, **že** uděláme malé sezení (předmětná věta), **na kterém** všechno probereme (přívlastková věta), **abyste** se s novým prostředím lépe sžil (účelová věta) (SYN)

V t o m t o d o k l a d u na větě hlavní (řídicí) závisí vedlejší věta prvního stupně závislostí, která je větou řídicí pro vedlejší větu druhého stupně závislosti (přívlastková věta rozvíjí substantivum *sezení* předcházející vedlejší věty) atd., v daném souvětí je třetí stupeň závislosti (to je jeho hloubka).

² Stranou nechávám vztažné časové příslovce *když* v NVV, srov. *Otočili se ke dveřím, jež vedly do chodby ke sklepu, když vtom (→ a vtom) zazvonil v recepci telefon* (Škvorecký 54).

Souvětí s ŘZVV je gramatická jednotka, která má dvě stránky. To, to souvětí je vymezeno především formálněsyntakticky, to znamená, že vedlejší věty v něm jsou uvozeny podřadícími spojovacími výrazy a vyjadřují formální závislost vedlejší věty na větě řídicí. Současně tyto vedlejší věty z hlediska sémantickosyntaktického determinují (významově určují, specifikují) řídicí věty, mohou však být vzájemně také ve vztahu koordinace (významově se vedlejší věty přiřazují, jedna věta se nepodřizuje druhé), a to u NVV dále v tomto článku.

2) Souvětí se SVV:

[9] Zdá se, že nám to s lipany zase nevyšlo a že se zde neuchytili (SYN)

V tomto souvětí jde o souřadné věty podmětne v poměru slučovací. Dochází v něm ke zmnožení vedlejší věty stejné souvětňčlenské platnosti, je to rozvíti **do šířky**, přičemž tyto vedlejší věty jsou ve formálněsyntaktickém vztahu souřadnosti (ten je vyjádřen souřadícími spojovacími výrazy) a jsou v nejrůznějších významových poměrech.

Z hlediska jazykového systému je důležité, že zatímco pro souvětí s ŘZVV je typické užívání rozdílných podřadících výrazů, pro souvětí se SVV je příznačná tendence k jejich opakování.

4. Klasifikace souvětí s ŘZVV obsahujících NVV transformovatelných na souřadné věty

Klasifikace souvětí s ŘZVV, která obsahují NVV, je založena na dvou kritériích: větosledu a možnostech transformace na souřadné věty. Transformace, které jsou naznačeny šipkami, ukazují, že stejný myšlenkový obsah (jednu sdělnou hodnotu souvětí) lze v jisté komunikační situaci vyjádřit kompaktnější větnou stavbou složitějšího souvětí s ŘZVV, v jiné volněji složitým souvětí se souřadně spojenými větami. Jak ukážu v níže uvedené klasifikaci, při transformaci musí být v souvětí s ŘZVV splněny jisté podmínky, např. především vedlejší věta druhého stupně závislosti, která je NVV, je uvozena podřa-

dicími spojovacími výrazy *což, zatímco, jestliže, aby, když*, jindy NVV bývá i vedlejší větou prvního stupně závislosti.

Transformacemi souvětí s ŘZVV v souvětí se SVV se zabýval Štěpán (1990), který ještě nepsal výslovně o NVV a jež popisoval především transformaci u věty *aniž* v souvětí s ŘZVV. Stranou nechal větosledný výklad.

NVV stojí v postponované (4.1), v anteponované (4.2) a v interponované (4.3) ŘZVV vzhledem k větě hlavní.

Popisují jen doložená souvětí ze současné psané češtiny. Pramenem byla souvětí z manuálního korpusu souvětí (zkratka MAKOS, elektronicky uložený), která jsem excerpoval z českých spisovatelů narozených od roku 1920 a u nichž je uvedeno číslo stránky v knize, aby je bylo možno identifikovat v kontextu, a z elektronických korpusů psané češtiny SYN, jež jsou součástí Českého národního korpusu (dále jen SYN).

4.1. Souvětí s postponovanou ŘZVV

V této větosledné variantě je NVV v distantním (4.1.1) nebo v kontaktním (4.1.2) postavení vzhledem k větě hlavní.

4.1.1. Distantní postavení NVV a hlavní věty

V souvětí jde o speciální konstelaci tří vět, v které věta hlavní má zpravidla význam 'sdělování, vnímání a myšlení' (4.1.1.1), zřídka tento význam nemá (4.1.1.2), NVV je vedlejší větou druhého stupně závislosti. V obou těchto případech lze souvětí s ŘZVV transformovat na souvětí se SVV tak, že NVV jako vedlejší věta druhého stupně závislosti se změní ve vedlejší větu prvního stupně závislosti, protože pak už nezávisí na předcházející vedlejší větě, ale závisí přímo na větě hlavní. Jindy se NVV jako vedlejší věta druhého stupně závislosti změní v druhou větu hlavní, která je v souřadném poměru k předcházejícímu spojení první hlavní věty s vedlejší větou (4.1.1.3).

Dříve než se budu zabývat transformacemi souvětí s ŘZVV obsahujícími NVV na souvětí se SVV v oddílech 4.1.1.1 a 4.1.1.2, je třeba

uvést, že takové transformace jsou možné i u jiných vedlejších vět druhého stupně závislosti. Jsou to věty se spojkou *aniž* [10], které jsou označeny jako NVV (Šmilauer 1966, s. 378), dále věty s *namísto aby* [11] pojmenované jako vedlejší věty odporovací (Svoboda 1972, s. 163) a konečně věty s *takže* [12] určované jako vedlejší věty důsledkové (Svoboda 1972, s. 90):

[10] Také jsem slyšel, **že** vykupuje drahé kovy, **aniž** by se tázal (→ a že se netáže) na jejich původ. (Hrdlička 90)

[11] Had potřebuje, **abychom** hořkli z toho, co nesmíme, **namísto bychom** se radovali z toho, co smíme. (Heller 92) → ale ne bychom se radovali [...]

[12] Jirka si myslí, **že** hraje poslední sezónu, **takže** (→ a že tedy) bude v Prostějově jako hráč naposledy. (SYN)

4.1.1.1. Hlavní věta s významem ‘sdělování, vnímání, myšlení’

Na hlavní větě závisí vedlejší věta prvního stupně závislosti uvozená spojkou *že* (4.1.1.1.1), nebo jinými podřadicími spojovacími výrazy (4.1.1.1.2).

4.1.1.1.1. Vedlejší věta prvního stupně závislosti uvozená spojkou *že*

Tato vedlejší věta prvního stupně závislosti a NVV jako věta druhého stupně se spojovacím výrazem *což* [13] a s konfrontační spojkou [14] je postponována vedlejší větě prvního stupně, a když je spojková věta anteponována, vznikne kontaktní dvojice různovětných podřadicích spojek *že zatímco*, *že jestliže*, *že když* (15, 16, 17):

[13] Zdálo se, **že** je dobře naložen, **což** (→ a že to) nebylo tak samozřejmé. (Viewegh-SYN)

[14] Z poloh je zřejmé, **že** někteří umírali pomalu a bolestně, **zatímco** (→ ale že) jiné překvapila smrt velmi rychle. (Novák 69)

[15] Marian mi vyprávěl, **že zatímco** Marten na hrad jezdil každý měsíc, on tam s ním jezdil pouze dvakrát do roka [...] (Louda 231) → [...] vyprávěl, že Marten na hrad jezdil každý měsíc, ale že on tak jezdil pouze dvakrát do roka.

[16] Z výše uvedeného tak vidíme, **že jestliže** Maďarsko nejdříve zvolilo privatizaci a pozdější koncentrace už nebyla možná, Polsko reformu svého bankovního sektoru provedlo v opačném pořadí. (SYN) → [...] vidíme, že Maďarsko nejdříve zvolilo privatizaci [...], ale že Polsko provedlo reformu [...]

[17] V USA převažuje mínění, **že když** Čína posiluje, USA slábnou. (SYN) → V USA převažuje mínění, že Čína posiluje, ale že USA slábnou.

4.1.1.1.2. Vedlejší věta prvního stupně závislosti uvozená příslovcem *jak* [18] a spojkou *jestliže* [19]:

[18] Ještě zahlédl, **jak** Marko zdvihá ruce nad hlavu, **zatímco** (→ ale jak) Erik s Viktorem utíkají opačným směrem než on. (Bešťáková 169)

[19] Je ale podezřelý, **jestliže** se této cesty drží [...] čeští mistři, **zatímco** (→ ale jestliže) mistři německé národnosti zastávají myšlenky nominalismu. (Polách 62)

4.1.1.2. Hlavní věta bez významu ‘sdělování, myšlení, vnímání’

Vedlejší věta prvního stupně závislosti je uvozena spojkami *že* [20], *když* [21] a *protože* [22] nebo vztažným příslovcem *kdy* [23], vztažným zájmenem *kteří* [24], věta druhého stupně závislosti je vedlejší větě prvního stupně postponována. Je-li anteponována, vznikne kontaktní dvojice různovětných podřadicích spojek *že zatímco* [25]:

[20] Druhá věc je, **že** tolik gólů nakonec nedostali, **což** (→ a že to) bylo především dílem Sparty. (SYN)

[21] Jenomže co to bylo všechno platné, **když** pro ni byl obyčejný nádeník, **zatímco** (→ ale když) ona by si [...] zasloužila přinejmenším docenta. (Frýbová 110)

[22] Tonda Kopřivů a Venca Hašků mě šlehali kopřivami, **protože** jejich tátové nemají nic, **zatímco** (→ ale protože) můj otec vlastní pole a lékárnu. (Novotný 138)

[23] Byl to den, **kdy** se včelstva rojí, **což** (→ a kdy to) taky nebylo pro srdce dobré. (Svěrák 60)³

³ Tady je věta s *což* také věta polovedlejší, vyjadřuje komentování, hodnocení, o čemž svědčí test obráceného poměru druhé a třetí věty, srov. *taky pro srdce nebylo dobré, že se včelstva rojí*.

[24] [...] samotný film vypráví daleko složitější příběh člověka, **který** málem všechno ztratil, **aby** (→ a který) nakonec našel nejen lásku, ale i sám sebe. (SYN)

[25] Roli v něm hraje i to, že **zatímco** v mejnstrýmu je všechno za peníze, burzy nejsou jenom o penězích. (Tácha 61) → [...] hraje i to, že burzy nejsou jenom o penězích, ale že v mejnstrýmu je všechno za peníze.

4.1.1.3. NVV transformovaná v druhou větu hlavní v souřadném poměru k podřadnému souvětí

Vztažně navazující NVV je uvozena zájmenem *což*, které vztahuje tuto větu k celému předcházejícímu spojení hlavní a vedlejší věty, při transformaci se užije slučovací spojka *a* doplněná o shrnující zájmeno *to* v příslušném pádě [26], [27]), dále je NVV uvozena kontrastně konfrontačními spojkami *aby* [28], [29]:

[26] Leo už zas trpně svolil, **aby** všechno vybírala ona, **čemuž** (→ a tomu) byl nakonec rád [...] (Kohout a 32)

[27] Pak jsem mu měl napsat, **jak** jsem se rozhodl, **což** (→ a to) jsem udělal. (Christie-SYN)

[28] Potom se hájil, že šlo o nadsázku, **aby** (→ ale) nakonec kapituloval a omluvil se. (SYN)

[29] [...] snažíte se odhadnout, **jak** se která (vlna) zlomí, **abyste** nakonec nejeli v pěně, ale ve vlně takzvané green water. (SYN) → [...] zlomí, ale nakonec nejedete v pěně [...]

4.1.2. Kontaktní postavení NVV a hlavní věty

Při transformaci NVV, jež byla vedlejší větou prvního stupně závislosti, vzniká souvětí s dvěma hlavními větami, přičemž NVV se mění v druhou větu hlavní, na které závisí vedlejší věta s *že* [30], *který* [31]:

[30] Kancelář starosty byla v přízemí, **což** (→ a to) jen zesilovalo Hřebejkovo podezření, **že** to mohl být právě on. (Beran 36)

[31] Hála je přeče v městečku pan Někdo, **zatímco** (→ ale) Maxe toto času obestíral nimbus podvodníka nad podvodníky, **který** vodil za nos úplně všechny [...] (Jansa 219)

4.2. Souvětí s anteponovanou ŘZVV

NVV jako vedlejší věta druhého stupně závisí postpozičně na příslovečné větě (4.2.1), nebo na větě nepříslovečné (4.2.2). V obou případech transformací NVV uvozených *zatímco*, *což* vznikají zpravidla souřadná vedlejší věta prvního stupně závislosti, která jsou v odporovacím nebo slučovacím poměru k první větě vedlejší. NVV prvního stupně závislosti je také závislá na větě hlavní antepozičně (4.2.3). Při transformaci z NVV vzniká první hlavní věta, která je v odporovacím poměru k původní větě hlavní, která se po transformaci stává druhou větou hlavní.

4.2.1. NVV závislá postpozičně na příslovečné větě

Na příslovečné větě závisí postpozičně NVV s *což* [32] a *zatímco* [33], [34]:

[32] **Když** krasobruslař připaží ruce, **čímž** (→ a když tím) se jejich hmota přiblíží ke středu rotace, jeho otáčení se zrychlí. (SYN)

[33] **Jestliže** nám věda může dát nahlédnout do nitra věci, **zatímco** (→ ale jestliže) literatura bude omezena na pouhé věcné popisování jejich slupky, k čemu tedy vlastně je? (Pechar 17)

[34] **Ač** zůstal pouhým vojínem, **zatímco** (→ ale ač) já to dotáhl na svobodníka, začal velet. (Bernásek 122)

4.2.2. NVV závislá postpozičně na nepříslovečné větě

Na nepříslovečné větě závisí postpozičně NVV se *zatímco* [35] a *což* (36, 37):

[35] **Že** pravici zajímalo Pražské jaro jen jako dynamit otrásající sovětskou hegemonii, **zatímco** (→ ale že) jako posel lepšího socialismu v ní budilo strach a odpor, bylo známo. (Kohout b 336)

[36] **Že** máme prošlej salát, **což** (→ a že je to) podstata celé krize, nám nevádí. (SYN)

[37] **Kromě toho**, že hasili požáry, **což** → (a že to) mají jaksí v popisu práce, ještě hledali v zatopeném lomu tělo utopeného mladíka [...] (SYN)⁴

4.2.3. NVV závislá antepozičně na hlavní větě

Při transformaci NVV s *jestliže* vzniká věta hlavní, která je v odporovacím poměru k původní větě hlavní, ta se po transformaci stává druhou větou hlavní:

[38] **Jestliže** v Sérii převládala nedůvěra k erotice, **protože** do jejích vznětů se přimísilo vždy vědomí její přechodnosti [...], ve Tváři mají erotické motivy převážně ráz zpovědi. (Pešat 77) → V Sérii převládala nedůvěra k erotice, **protože** do jejich vznětů se přimísilo vždy vědomí její přechodnosti [...], ale ve Tváři mají erotické motivy převážně ráz zpovědi.

4.3. Souvětí s interponovanou ŘZVV

NVV s *aby* [39], *zatímco* [40], *což* [41] lze transformovat v souřadnou větu vedlejší, která je v odporovacím poměru k první větě vedlejší:

[39] Jeho příběh umělce, **kteřý** procestoval svět, **aby** (→ ale který) nakonec zůstal připoután k zemi, kde se narodil, měl premiéru v pátek 1. března 1940. (SYN)

[40] Tenkrát, **když** je poprvé nechali spát v ještě nezařizovaném domě, **zatímco** (→ ale když) celá rodina usínala v bytovce, bylo jaro. (Kováčová 15)

[41] A každé mužstvo, **i když** bylo nazvané poslední, **čimž** (→ a i když tím) je vůbec nedegraduju, protože hráli výborný hokej, to potrestá. (SYN)

5. Závěr

Souvětí s ŘZVV je jedním z typů složitěho souvětí, který má řadu strukturních vlastností, jež ho odlišují od jiných typů složitěho souvě-

⁴ Speciální vedlejší věta s *kromě toho*, že je mimo věty příslovečné označena jako vedlejší věta slučovací, která je častěji v antepozici (Svoboda 1972, s. 166). Věta s *což* je NVV tady současně i polovedlejší větou, protože lze užít testu obráceného poměru vět, srov. *mají jaksí v popisu práce, že hasí požáry*.

tí, jako jsou jeho větosledné varianty s kontaktními různovětnými podřadicími spojkami, elipsa střední věty v ŘZVV, přirovnávání vedlejších vět prvního a druhého stupně závislosti. Takovou vlastností je i výskyt NVV v ŘZVV, kterými jsem se zabýval v tomto článku v různých větosledných variantách ŘZVV vzhledem k větě hlavní.

Transformacemi NVV v souvětí s ŘZVV na souřadné věty se ukazuje především na blízkost souvětí s ŘZVV k souvětí se SVV, kdy NVV je v distantním postavení k hlavní větě, ale také k souvětí s dvěma větami hlavními a jednou vedlejší, kdy NVV je v distantním i kontaktním postavení k hlavní větě. Vztažně navazující NVV se zájmem *což* se transformací mění na souřadné spojení slučovací, NVV s kontrastně konfrontačními spojkami *zatímco*, *kdežto*, *jestliže*, *aby*, *když* na souřadné spojení odporovací.

V budoucnosti by bylo užitečné zabývat se také spisovnou normou a kodifikací a stylovou hodnotou nepřívlastkových vět se vztažnými zájmeny a příslovci jako jedním druhem NVV ve složitěm souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět.

Prameny⁵

- Beran L., *Hříšní lidé města Písku*, Brno 2017.
Bernášek V., *Šlapací ponorka*, 2007.
Bešťáková E., *Vánoce na nitkách*, 1994.
Frýbová Z., *Den jako stvořený pro vážnou známost*, 2013.
Heller J., *Stezka ve skalách*, 2006.
Hrdlička P., *Kdo s ohněm zachází*, 2014.
Jansa P., *Stařec a mord*, Brno 2011.
Klíma I., *Čekání na tmou, čekání na světlo*, 1996.
Kohout P., *Tango mortale*, Příbram 2012.
Kohout P., *Kde je zakopán pes*, 2016 (1987).
Kováčová K., *Soumráčno*, 2007.
Louda J., *Láska (ne)slučitelná se životem*, 2017.
Novák J. A., *Největší záhady Středomoří*, 2009.

⁵ Místo vydání je uvedeno jen tehdy, nebyla-li jím Praha. Užívá-li se ojedinele jiného než prvního vydání, uvádí se také rok prvního vydání.

Novotný P., *Schizofrenik*, Ústí nad Labem 1989.

Pechar J., *Francouzský »nový román«*, 1968.

Pešat Z., *Dialogy s poezií*, 1985.

Polách A., *Mezi císařem a papežem*, 2006.

Svěrák Z., *Povídky*, 2008.

Škvorecký J., *Hříchy pro pátera Knoxe*, 1991 (1973).

Tácha D., *Mejnstrým*, Praha–Podlesí 2018.

Zdroj

Křen M., Cvrček V., Henyš J., Hnátková M., Jelínek T., Koček J., Kovářiková D., Křivan J., Milička J., Petkevič V., Procházka P., Skoumalová H., Šindlerová J., Škrabal M., *Korpus SYN, verze 9 z 9. 12. 2021*. Ústav Českého národního korpusu FF UK. Praha 2021. Online: <http://www.korpus.cz>.

Literatura

Bílková J., 2020a, *Stylová charakteristika vztahných vět pokračovacích a jejich funkce v textu*. In: L. Jílková, K. Mrázková, H. Ōzorencik (eds.): *Jak je důležité mítí styl*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 140–154.

Bílková J., 2020b, *Výraz »což« v současné psané češtině*. „Korpus – gramatika – axiologie” 22, s. 3–15.

Daneš F., 2009, *Takzvané »vztahné věty nepřívlastkové«: současné názory na jejich status*. „Naše řeč” 92 [4], s. 169–183.

Grepl M., Karlík P., 1986, *Skladba spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Havránek B., Jedlička A., 1960, *Česká mluvnice*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Hrbáček J., 1987, *Souvětí*. In: F. Daneš – M. Grepl – Z. Hlavsa (eds.): *Mluvnice češtiny, 3. Skladba*. Praha: Academia, s. 443–548.

Jedlička A., 1974, *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha: Universita Karlova.

Karlík P., 2017, *Hypotaxe (syntaktická pořadnost)*. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Online: <https://www.czechency.org/slovník/HYPOTAXE> [přístup 27. 9. 2022].

Kočíš F., 1973, *Zložené sívvetie ve slovenčine*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Kopečný F., 1962, *Základy české skladby*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Straberger R., 2007, *K jednomu typu nepravých vedlejších vět vztahných*. „Naše řeč” 90 [5], s. 247–257.

Svoboda K., 1972, *Souvětí spisovné češtiny*. Praha: Universita Karlova.

Šmilauer V., 1966, *Novočeská skladba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Štěpán J., 1977, *Složité souvětí s řetězcovou závislostí*. Praha: Univerzita Karlova.

Štěpán J., 1990, *K některým transformacím podřadného složitého souvětí*. „Slovo a slovesnost” 51 [1], s. 16–20.

Štěpán J., 2013a, *Souvětí současné češtiny*. Liberec: Technická univerzita v Liberci. Online: <https://sites.google.com/site/mluvnicecestiny/publikacni-vystupy>.

Štěpán J., 2013b, *K pojetí souvětí*. In: O. Uličný (ed.), *Studie k moderní mluvnici češtiny, 7. Kapitoly ze syntaktologie češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 51–64.

Štěpán J., 2017a, *Spojka »neboť« (K metodologii současné souvětí syntaxe)*. „Jazykovědné aktuality” 44 (1 a 2), s. 17–28.

Štěpán J., 2017b, *Souvětí se souřadnými vedlejšími větami*. „Korpus – gramatika – axiologie” 16, s. 47–63.

Štěpán J., 2020, *Souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět jako nejvyšší gramatická jednotka*. „Korpus – gramatika – axiologie” 21, s. 41–58.

Štícha F., 2013, *Gramatika souvětí*. In: F. Štícha a kol., *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, s. 787–883.

Trávníček F., 1951, *Mluvnice spisovné češtiny, 2. Skladba*. Praha: Slovanské nakladatelství.